

Procesos de integración y exclusión social juvenil en las periferias de Barcelona y Milán

Ana Belén Cano Hila

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències Socials

Programa de Doctorado de Sociología (bienio 2005-2007)

Procesos de integración y exclusión social juvenil en las periferias de Barcelona y Milán

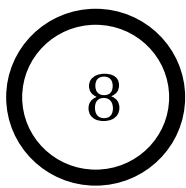
Ana Belén Cano Hila

Tesis para optar al título de Doctora en Sociología

Tesis dirigida por la Dra. Marisol García Cabeza

Universitat de Barcelona

Septiembre 2011

Conclusions

El punt de partida del present treball ha sigut que el barri on una persona, i especialment un jove, resideix influeix en la seva qualitat i oportunitats de vida, així com en els seus comportaments i formes de pensar. Des del començament hem assenyalat el *barri* com la unitat d'anàlisi més significativa, en tant que en el barri é son tenen lloc els processos de socialització i les activitats lúdiques en les que els joves es mouen. Concretament, hem analitzat la influència del barri sobre les trajectes vitals dels joves que resideixen en ell, a partir de l'estudi de cas comparatiu de la població jove (16-24 anys) resident a Quatre barris perifèrics de tradició obrera: Trinitat Nova i Ciutat Meridiana a Barcelona; i Comasina i Sant'Ambrogio a Milà.

El barri es situa al centre dels debats actuals sobre exclusió social i cohesió social, en part conseqüència dels processos de re-escalament, sent assenyalat com un espai i un mecanisme essencial en l'anàlisi de dits processos i en el desenvolupament de polítiques de regeneració urbana i social, les quals entenen la cohesió social com un antídote a la configuració de noves manifestacions de marginalitat urbana. Durant els últims anys ha crescut considerablement a l'entorn europeu la preocupació per la creació de guetos, en especial a partir de les revoltes juvenils que han tingut lloc a diferents ciutats europees, y coincidint amb l'evidència d'un augment de la polarització i de la fragmentació a les ciutats de la Unió Europea. Aquestes revoltes juvenils són un reflex d'un malestar present entre la població jove, principalment marcat per una manca d'expectatives de futur, relacionades amb processos com la precarització del mercat de treball, la segregació social i el debilitament dels lligams comunitaris. Tot això, suposa un empobriment de la qualitat de vida de la població en general, i del col·lectiu

Capítol 8. Conclusions

jove en particular, i un increment de la vulnerabilitat d'aquests grups a patir processos d'exclusió social.

A diferència de les ciutats d'Estats Units on les tensions socials s'ubiquen als barris cèntrics, Paugam (2007) i Wacquant (2008) situen les tensions socials a les ciutats europees com poden ser Barcelona i Milà, a les seves perifèries. Concretament, als *barris* obrers perifèrics construïts en un moment de boom econòmic, amb la finalitat d'albergar a la població immigrant procedent de zones econòmicament menys desenvolupades del propi país. Termes com banlieu, quartiari populari, zona d'atenció preferent¹, barris deprimits... són termes diferents per designar aquelles zones urbanes que se troben aïllades físicament de la resta de la ciutat, o/i tenen una baixa (o nul·la) presència de xarxes socials externes, així com de centres de producció i de consum. Barris situats a la part més baixa del sistema jeràrquic de la metròpolis, on tal i com explica Wacquant (2008) es concentra la pobresa, situacions de desavantatge social, l'estigmatització i la tendència al deteriorament i l'exclusió social.

Barcelona i Milà tradicionalment han sigut i són motors econòmics de les seves respectives regions i països. Per la qual cosa durant la dècada dels anys 50 a Milà, i a la dècada dels 60 a Barcelona, es van experimentar processos d'immigració interna, procedent de les regions més rurals d'Espanya i Itàlia. Aquests fluxos migratoris van propiciar la construcció de barris obrers com ara Trinitat Nova i Ciutat Meridiana a Barcelona, i *quartieri popolari* a Milà.

Durant la dècada dels anys 80, paral·lelament al procés de desindustrialització i transició a una ciutat de serveis, ambdues ciutats van experimentar importants reconversions que van influir considerablement en el seu model de desenvolupament econòmic, urbanístic i social de la ciutat. En el cas de Barcelona s'ha tendit el model de ciutat compacta amb una significativa identitat de barri, amb un desenvolupament pronunciat de ciutat dispersa a la Regió Metropolitana (Herce, 2005; Degen i Garcia, 2008). Mentre que Milà s'ha desenvolupat com una ciutat concèntrica i jeràrquica amb tendència a una ciutat policèntrica, fragmentada i especialitzada territorialment (Mezzeti, Mugnano i Zajczyk, 2003). En ambdós casos aquestes conversions s'han vinculat al desenvolupament d'un gran esdeveniment, amb la intenció d'atreure inversors, economies del coneixement i del capital humà.

Totes dues ciutats s'han globalitzat atraient noves onades migratòries. En contraposició a la resposta estatal durant les dècades anteriors – en que predominaven els contractes socials de tipus Keynesià- en els últims anys les intervencions estatals (a diferents escales) no han sigut

---

¹ Recordem que Ciutat Meridiana és l'únic barri dels quatre analitzats, reconegut institucionalment com un àrea d'atenció preferente, destinatària de la llei de regeneració urbana: Llei de Barris 2/2004.

suficients per contrarestar els efectes negatius de la des-regularització econòmica en els processos socials. Com a conseqüència s'ha incrementat les desigualtats socials i territorials en ambdues ciutats. Concretament, els barris creats als anys 50 i 60 estan experimentant processos d'invasió-successió, explicats pels continus moviments de població (especialment vinculats a l'arribada de població estrangera) i el seu assentament a la ciutat, motivat pel preu de l'habitatge (Bayona i Domingo, 2004). L'ubicació física d'aquests barris, relativament allunyada del centre, els fa poc interessants a la inversió econòmica dels agents de mercat en comerços i equipaments culturals. Així mateix, la baixa qualitat de l'habitatge, la insuficient dotació d'equipaments públics i la seva escassa integració en el conjunt de la ciutat expliquen perquè presenten preus en habitatges comparativament més baixos que els presents a d'altres barris que ocupen una posició més cèntrica a la trama urbana. En conjunt, el relatiu preu de l'habitatge i la feble xarxa comercial i d'equipaments allunya a les classes mitges d'aquests barris i afavoreix la concentració de famílies en una situació de desavantatge tant social com econòmica, consolidant aquests territoris com barris obrers perifèrics sense un ciment social comunitari existent al passat.

Els barris perifèrics de Barcelona i els *quartieri popolari* de Milà analitzats no són barris marginals ni deprimits. Però tret això, si són barris que presenten alguns símptomes propis dels barris en els quals es concentren la vulnerabilitat social i el risc de patir processos d'exclusió social.

Es dona una tendència a l'agreujament dels signes de marginació urbana com ara els alts nivells de fracàs escolar i desocupació juvenil. No obstant, aquests barris estan lluny de ser comparables als guetos americans o les *banlieus* franceses. Tot i això, es presenten com a llocs fràgils a la trama urbana – fragilitat relacionada amb la vulnerabilitat dels grups socials que hi resideixen, conjuntament amb la insuficient dotació de recursos i serveis, i una inversió institucional no sempre eficaç ni suficient-, i vulnerables a desenvolupar processos de marginació i exclusió social. Aquest risc augmenta considerablement entre aquells col·lectius considerats més desfavorits en termes socioeconòmics, la qual cosa inicialment situa als joves que viuen en aquests barris en un grup social potencialment vulnerable a experimentar processos d'exclusió social.

Aquesta situació cobra encara més rellevància en un context en que el procés de regionalització de les polítiques de benestar emfatitza el rol protagonista de l'àmbit local en la gestió i implementació de les polítiques socials en general, i de les polítiques de joventut en particular. Des d'aquesta perspectiva el barri es considera un lloc i un actor privilegiat per desenvolupar programes de regeneració urbana i de potenciació de la cohesió social.

Capítol 8. Conclusions

Partint de la importància que actualment se l'atribueix al barri i dels treballs precedents sobre l'efecte barri i els trajectes vitals dels joves i de les seves oportunitats de futur, a l'inici d'aquesta investigació ens preguntàvem: com viuen els joves en aquests barris?, quins trajectes juvenils van desenvolupant?.

L'estudi de cas comparatiu sobre els trajectes vitals que els joves configuren i desenvolupen als barris de Trinitat Nova i Ciutat Meridiana (a Barcelona) i a Comasina i Sant'Ambrogio (a Milà) és interessant en tan en quant presenta diferents entramats institucionals amb els quals els joves interactuen. En el cas dels barris barcelonins, dit entramat es caracteritza per un partenariat entre l'administració local i els actors socials locals, els quals juguen un important paper en el disseny i implementació de programes en matèria de joventut. No obstant, als barris de Milà, a l'entramat institucional que interactua directament amb els joves, les institucions religioses (els oratoris) juguen un paper fonamental, el qual contrasta amb l'escassa participació de les administracions locals en relació al jovent.

El treball de camp posa de manifest que tant a Trinitat Nova i Ciutat Meridiana com a Comasina i Sant'Ambrogio s'observen diferents perfils que presenten diverses tipologies de trajectes juvenils, la qual cosa contrasta amb el discurs homogeneitzador que expressen els professionals entrevistats a l'hora de descriure el col·lectiu jove resident en cadascun d'aquests quatre barris.

Per comprendre millor aquesta diversitat de perfils i trajectes juvenils hem utilitzat sis categories: *invisibles, visibles i desapercibidos* (als barris barcelonins) i *bravi, non bravi i lavoratori* (els barris milanesos). Aquestes han estat construïdes com a categories que expliquen la interacció que tenen aquests joves amb les institucions educatives i lúdiques en cadascun dels barris; les estratègies que desenvolupen en relació a l'educació, el mercat de treball, l'ús del temps lliure i els seus plans de futur; així com l'ús que fan de l'espai públic.

Aquestes categories esmentades també són diverses i plenes de matisos. Tot i això, de vegades són assumides pels propis joves com a trets d'identitat.

A Milà els joves *bravi* responen al perfil d'aquell perfil de joves, que segons la classificació de Casal (1996) desenvolupen trajectòries d'èxit precoç, principalment en l'àmbit escolar, i posteriorment en la seva inserció al mercat de treball. Expressen altes expectatives de futur acadèmic i professional. Es decanten per professions liberals i estudis universitaris. En el seu temps lliure extra-escolar acostumen a assistir a l'oratori, i el cap de setmana van al centre de la ciutat i utilitzen els serveis i ofertes que aquesta zona de la ciutat ofereix. La seva presència en l'espai públic del barri és pràcticament nul·la, ja que el consideren un lloc inhòspit.

Els professionals entrevistats els auguren un futur d'èxit. I tant aquests com els propis joves construeixen el seu futur fora dels seus respectiu barris de residència.

Per tant, podem dir que aquest grup de joves és sobre el qual l'efecte barri juga un paper més insignificant, ja que tendeix a compensar l'absència de recursos i oportunitats que presenta el seu barri de residència, amb la seva capacitat de sortir d'ell, així com les altes expectatives de futur vinculades a unes trajectòries acadèmiques ascendents.

Els joves *lavoratori* són els joves que es decanten per estudiar cursos de formació professional perquè pretenen incorporar-se al mercat de treball breument. Acostumen a escollir estudis tècnics i principalment relacionats amb els oficis. En el seu temps lliure extra-escolar practiquen esport, tant dins com fora dels seus barris, i de forma menys intensa participen de l'oratori. Durant el cap de setmana, passen en el seu temps lliure a centre comercials, principalment situats a barris veïns al seu propi barri de residència. Utilitzen l'espai públic del barri de forma puntual, vinculada a una activitat organitzada o autoorganitzada.

Respecte al seu futur, els professionals destaquen les seves potencialitats, però també assenyalen que són joves vulnerables a la influència del grup d'amics, de les seves experiències laborals i acadèmiques. Aquest perfil de jove respondria als joves que desenvolupen trajectòries obreres segons la classificació de Casal (1996).

Els joves *non bravi* són els joves que desenvolupen trajectòries desestructurades (Casal, 2000) en la instrucció, la qual cosa dificulta considerablement la seva entrada al mercat de treball. No mostren interès vers l'escola, però sí per entrar en el mercat de treball immediatament. En el seu temps lliure extra-escolar, acostumen a passar gran part del temps a l'espai públic del barri sin dur a terme cap activitat concreta, a l'igual que el cap de setmana. Així mateix, en algunes ocasions assisteixen a activitats que ofereixen les cooperatives socials que treballen a aquests barris. En aquest grup s'evidencien importants limitacions, a les que Harvey (2007 [1977]) denomina barreres mentals, a l'hora de sortir del barri i utilitzar la resta de la ciutat així com els recursos i les oportunitats que aquesta ofereix.

Els professionals entrevistats consideren que en el futur tindran problemes per trobar una feina i emancipar-se, la qual cosa els fa vulnerables a entrar a l'economia submergida, el *trapicheo*... Resultat d'aquestes dificultats, els professionals entrevistats destaquen la desmotivació i l'apatia d'aquests joves per estudiar i treballar. Per això consideren que en el seu futur tindran problemes per trobar una feina i emancipar-se tant al barri com a d'altres zones de la ciutat, on el preu de l'habitatge sigui considerablement més elevat que a Comasina i Sant'Ambrogio.

Capítol 8. Conclusions

Així doncs, és aquest perfil de joves en el que s'evidencia com la influència del barri en un sentit negatiu és més intensa. Aquest efecte es reflexa principalment mitjançant una forta dependència respecte als recursos i equipaments socials locals. Aquesta dependència és explicada i a la seva vegada retroalimentada per unes importants barreres mentals que els dificulten l'accés i el gaudiment d'oportunitats que estan fora dels límits dels seus barris de residència. A això cal afegir un aspecte ja apuntat anteriorment, relatiu al desenvolupament de dinàmiques desestructurades en àmbits claus per a la integració com són l'educació, i en menor mesura, l'ús del temps lliure. Tot això, aguditza la seva situació de vulnerabilitat social.

Els joves *invisibles* responen al perfil de *joves bravi* que hem apuntat per als barris de Comasina i Sant'Ambrogio, però amb la diferència de que aquests en el seu temps lliure extra-escolar no participen de cap equipament ni activitat que tingui lloc al seu barri de residència. De fet, hem decidit anomenar-los *invisibles* perquè són joves que resideixen en aquests barris, però en canvi no participen de la vida social d'aquest. No utilitzen les institucions escolars, els equipaments ni l'espai públic local perquè el consideren insegur, buit d'oportunitats i estigmatitzant.

Els *joves desapercibidos* és una categoria similar a la dels *joves laboratoris*. Però, els joves *desapercibidos* engloba una major heterogeneïtat de trajectes juvenils que la categoria *laboratoris*.

Els *joves desapercibidos* es decanten per estudis de formació professional, però també ho fan per estudis universitaris. En la seva majoria altes expectatives de futur acadèmiques i laborals, però a diferència del grup de *laboratoris* a Comasina i Sant'Ambrogio, els joves *desapercibidos* estudien a centres d'educació secundària (públics i concertats) ubicats als barris de Trinitat Nova i Ciutat Meridiana.

Durant el seu temps lliure extra-escolar i durant el cap de setmana acostumen a romandre a casa o a casa d'amics, realitzant activitats esportives fora del barri o bé assisteixen a equipaments esportius privats (com ara el gimnàs). Per altra banda, la seva presència i ús tant del carrer com dels equipaments (casal de joves, centre obert, centre cívic, associació de veïns...) són més altes que les observades entre els *joves invisibles*, però considerablement més baixa que les evidenciades per als *joves visibles*.

El nominatiu de *desapercibidos* pretén reflectir aquesta idea de que aquests joves utilitzen les institucions locals, principalment les escolars, i tot i que en menor mesura les lúdico-esportives, no són percebuts pels professionals. Paradoxalment, i tot i ser la categoria definida que més joves aglutina, és el perfil de jove i de trajecte juvenil menys mencionat pels professionals de Trinitat Nova i Ciutat Meridiana als que hem entrevistat.

Els joves *visibles* es mostren com l'antítesi dels joves *invisibles*. Aquest perfil de jove respon a aquells joves que estan matriculats a centres escolars públics dels seus respectius barris de residència –Trinitat Nova i Ciutat Meridiana-, però expressen no veure l'utilitat d'estudiar. Per la qual cosa mostren uns baixos nivells de rendiment escolar. Tret això, expressen un gran interès per entrar al mercat de treball de forma ràpida. No expressen unes altes expectatives de futur, però no són tan pessimistes com les que els hi auguren els professionals entrevistats.

Respecte a les seves pautes d'ús del temps lliure, els joves *visibles* i els *non bravi* mostren una alta presència tant a l'espai públic del barri com als recursos i equipaments socials de Trinitat Nova, Ciutat Meridiana, Comasina i Sant'Ambrogio. Això contrasta amb el comportament d'altres grups de joves com els *invisibles* o els *bravi*, els quals coincideixen a presentar baixos nivells de participació a l'espai públic local. Tret això, es diferencien en que els joves *invisibles* mantenen la mateixa tendència respecte als equipaments socioeducatius presents als barris, mentre que els joves *bravi* són molt presents als oratoris de Comasina i Sant'Ambrogio. Finalment, els joves *desapercibidos* y els joves *laboratori* mostren una menor presència als recursos de lleure ubicats als quatre barris analitzats, en comparació als joves *visibles* y *non bravi*. En el cas dels joves *laboratori* la seva presència als oratoris és més elevada que la presentada pels *non bravi*, però menor que l'apreciada entre els *bravi*. També acostumen a utilitzar amb relativa freqüència altres equipaments diferents als oratoris, especialment clubs esportius ubicats tant fora com dins dels barris. D'altra banda, els joves *desapercibidos*, a diferència dels *laboratori*, pràcticament no estan presents als equipaments socials del barri, sinó que passen el seu temps lliure realitzant activitats esportives fora del barri o bé, es queden a casa.

En síntesi, els resultats del treball de camp a Trinitat Nova, Ciutat Meridiana, Comasina i Sant'Ambrogio posen de manifest dos qüestions: la primera, és l'heterogeneïtat del col·lectiu jove, així com la diversitat de trajectes juvenils que desenvolupen aquests joves en cadascun dels quatre barris analitzats.

Tret aquesta heterogeneïtat, un element comú en les sis categories definides és l'optimisme i el desig d'estudiar i/o treballar (sempre tenint en compte les diverses motivacions i intensitats) que expressen els joves, la qual cosa contrasta amb una de les nostres hipòtesis de partida i amb el discurs majoritàriament pessimista dels professionals entrevistats, centrat en l'apatia i la desmotivació del jovent, especialment al referir-se als joves *non bravi* i *invisibles*.

I la segona qüestió es refereix a com aquesta influència dels barris als trajectes juvenils també és heterogènia, ja que mostra diferents intensitats i efectes, per la qual cosa el fet de viure

Capítol 8. Conclusions

en un barri obrer perifèric és un element influent, però no determinant en els trajectes vitals dels joves.

S'ha posat de manifest que la incidència dels factors territorials sobre les oportunitats vitals dels joves, en un sentit negatiu, augmenten quant més forta és la dependència del jove dels recursos del barri, quant més fortes són les seves barreres mentals, que dificulten la sortida del barri, quan més baixes són les expectatives de futur, i quan més desestructurades són les dinàmiques en els àmbits de l'educació, la feina i l'ús del temps lliure.

Així doncs, tot això refuta l'hipòtesi de partida que sostenia que la integració social d'una banda, i la vulnerabilitat a processos d'exclusió social entre els joves per una altra, depenen del barri on es viu. Tal i com demostren els resultats d'aquesta investigació, la vulnerabilitat dels joves a patir processos d'exclusió social estan més vinculats al tipus d'interacció que els joves estableixen amb les institucions, essencialment educatives (escola i associacions de lleure), així com a les experiències vitals que en deriven de dites interaccions, als àmbits de la instrucció, la feina i el lleure tant dins com fora del barri on resideixen. I això alhora, respon en part a d'altres preguntes d'investigació que ens plantejàvem al principi: com influeix viure en un barri obrer perifèric en les oportunitats vitals dels joves?, i a través de quins mecanismes opera aquesta influència?

Com hem explicat des del començament d'aquest treball, es dona per descomptat que el barri on un jove viu és important per al seu desenvolupament com a jove i com a futur adult, ja que és al barri on passa gran part del seu temps, on es socialitza a l'interaccionar amb les institucions així com amb els iguals, i on troba els seus referents més immediats, més enllà de la família.

Ara bé, l'anàlisi empíric com hem vist anteriorment, posa de manifest que l'efecte barri a Trinitat Nova, Ciutat Meridiana, Comasina i Sant'Ambrogio no és homogeni, ni determinant per als trajectes vitals dels joves, sinó que aquest presenta identitats i formes diferents d'influenciar respecte a les diferents categories en las que hem dividit al col·lectiu jove resident a aquests quatre barris.

Això qüestiona la validesa d'aquells treballs que estableixen una relació causa-efecte entre viure a un barri desafavorit i el fet de que els joves desenvolupin trajectòries vitals vulnerables a processos d'exclusió social.

L'estudi de cas comparatiu entre els dos barris de Barcelona i els dos barris de Milà posa de manifest una significativa relació entre els trajectes juvenils configurats pels joves i les seves experiències en l'educació i l'ús del temps lliure, resultat de: d'una banda, les estratègies que elaboren els propis joves dins i fora del barri, i d'altra banda, la interacció que estableixen amb

les institucions locals. En aquest sentit, s'evidencia com una explicació de la vulnerabilitat a processos d'exclusió social que experimenten alguns joves que viuen a Trinitat Nova, Ciutat Meridiana, Comasina i Sant'Ambrogio té a veure amb els efectes del territori sobre aquests joves en combinació amb les seves estratègies de socialització amb els seus iguals i la seva interacció amb les institucions existents als barris.

D'altra banda, i front la pregunta *a través de quins mecanismes opera l'efecte barri*, hem utilitzat l'enfocament interpretatiu institucional (Jencks i Mayer, 1990; Brooks-Gunn, 1993; Buck, 2001) que posa de manifest que un dels mecanismes fonamentals a través dels quals l'efecte barri opera són les institucions locals (escoles, equipaments socials...), així com els professionals que treballen en aquests serveis amb el col·lectiu jove a aquests barris.

En el marc *del re-escalament*, les institucions locals i els actors socials presents al teixit social dels quatre barris cada vegada va prenent un paper més rellevant en la implementació de polítiques de joventut, i en el disseny i execució de programes i accions concretes en matèria de joventut.

Això, finalment ens porta a les respostes a les últimes preguntes d'investigació plantejades en aquest treball: quines accions concretes es van desenvolupant en matèria de joventut a Barcelona i Milà, i aquests barris?, i quins efectes tenen?.

El fet de que les polítiques dirigides a aquests joves es dissenyin i implementin a diverses escales territorials, ens porta a tenir en compte els marcs institucionals que operen a la ciutat i a escales superiors així com les regions i els Estats.

Tal i com explicàvem al capítol 7, les directrius europees sobre joventut, i en especial sobre l'atenció a l'exclusió social juvenil, no comencen a aparèixer fins la dècada dels anys 90, i no és fins a principis de la dècada 2000 quan experimenten un fort impuls en el marc de l'objectiu Lisboa. A Itàlia i a Espanya no se ha trobat una traducció coherent d'aquestes directrius en el seu model d'implementació a nivells territorials inferiors. De manera que, a la pràctica, la implementació d'aquestes mesures s'ha deixat a la voluntat política i a la disponibilitat financera de cada àmbit local (seguint el principi de subsidiarietat), sense facilitar una concreció municipal de les polítiques, alhora dependents de nivells administratius més generals (regió, Estat central). Això ha donat lloc a que en funció de la sensibilitat de les administracions locals respecte al col·lectiu jove es desenvolupin més o menys projectes adreçats al jovent, així com determinades accions en matèria de joventut.

El estudi de cas comparatiu mostra com Barcelona i Milà són dos exemples en els que aquesta sensibilitat vers el jovent a la que fèiem referència anteriorment ha estat present. De fet,

Capítol 8. Conclusions

en ambdós casos, prèviament a la transferència de competències a les regions, l'àmbit de la joventut ha estat tradicionalment responsabilitat dels ajuntaments i la societat a Barcelona, i dels grups religiosos (oratoris) a Milà. Ara bé, després de la configuració de les regions es va experimentar tant a Barcelona com a Milà un procés de re-escalament del nivell local al nivell regional de la gestió en matèria de joventut, que més tardes va desenvolupar en una tendència inversa. És a dir, un re-escalament del nivell regional al nivell local.

És durant aquest processos de re-escalament quan l'evolució que han experimentat ambdues ciutats ha sigut considerablement distinta, ja que Barcelona ha tingut una major institucionalització de la gestió de les polítiques de joventut i del desenvolupament d'accions en matèries de joventut, substituint el rol protagonista de la societat civil fins al moment, re definint-lo com un membre del partenariat amb l'administració local. Mentre que a Milà no s'ha desenvolupat aquest procés d'institucionalització, sinó tot el contrari, ha tendit a un creixent desinterès de l'administració local per qüestions relatives al col·lectiu jove. Com a resposta a aquest desinterès, essencialment els grups religiosos (oratoris) i en segon lloc, les cooperatives socials en concert amb les administracions provincials, han sigut qui han assumit la responsabilitat d'atendre i respondre a les necessitats de la població en aquestes ciutats, i en particular en aquests barris.

No obstant les diferències en el procés evolutiu, el grau d'institucionalització i en el rol de les administracions locals així com dels actors socials, el treball de camp evidencia la tendència als barris de Barcelona i Milà, a que els programes dirigits als joves, en especial en allò relatiu al temps lliure, tendeixen a segregar als diferents perfils de joves, els quals hem descrit anteriorment.

En el cas de Comasina i Sant'Ambrogio, el model d'atenció a la població jove, protagonitzat essencialment pels oratoris, s'adequa plenament als interessos i les necessitats dels joves *bravi*, i en menor mesura dels joves *lavoratori*, mentre que no respon a les motivacions i exigències dels joves *non bravi*. No obstant això, en el model d'atenció a la població jove als barris de Barcelona, s'aprecia una significativa intervenció i gestió municipal. En el cas dels barris estudiats aquesta presència institucional presenta diverses intensitats, sent més forta a Ciutat Meridiana que no pas a Trinitat Nova, on un gran número d'iniciatives dirigides als joves del barri són liderades per la comunitat local, principalment el pla comunitari de Trinitat Nova.

Hem posat de manifest que la intervenció institucional podria suposar un element protector per aquells trajectes juvenils vulnerables a l'exclusió social. Però, l'anàlisi realitzat posa de manifest que en ambdós barris els models d'atenció a la població jove, especialment en la

dimensió del lleure, tendeixen a prioritzar i potenciar serveis i programes dirigits als interessos dels joves *visibles*, mentre que no responen als joves *invisibles* y *desapercibidos*.

Per això, i contràriament al que plantejàvem a les hipòtesis del treball, el risc d'exclusió social juvenil no incrementa necessàriament per la insuficient intervenció institucional adreçada al col·lectiu jove i territorialment localitzada. Paradoxalment, la intervenció institucional en alguns casos no suposa una xarxa de protecció sinó un mecanisme generador d'efectes no desitjats com ara el sentiment d'estigmatització entre els destinataris d'un determinat equipament i/o programa. A més a més aquesta estigmatització afavoreix processos d'*encapsulament* i dependència dels joves *visibles*, i l'efecte catapulta dels joves *invisibles* i *desapercibidos*. Aquest tipus de dinàmiques corren el perill de ser mecanismes encoberts d'exclusió social (Wacquant, 2008).

Per altra banda, aquests indicis de segregació en l'ús del temps lliure s'afegeixen als processos de segregació escolar i social que també experimenten aquests barris respecte al conjunt de la ciutat. Tot això, tendeix a intensificar l'efecte barri en un sentit negatiu, incidint especialment en les barreres mentals dels joves més dependents dels recursos locals (*non bravi i visibles*), així com en la seva autoestima i en les seves expectatives de futur. La forma en que aquesta influència té lloc és a través de la generació d'un ambient en el que existeixen escassos referents positius, en el que en ocasions, la baixa autoestima així com l'actitud pessimista d'alguns coetanis i d'alguns professionals vers les oportunitats dels vitals d'aquests joves, contribueixen a la configuració per part d'aquests de baixes expectatives de futur en relació a l'educació i al treball. Això alhora, influeix en el rendiment escolar i en les experiències que tenen els joves tant en l'àmbit educatiu, com laboral o del lleure, la qual cosa retroalimenta de nou la baixa autoestima i unes baixes expectatives de futur, les quals cada vegada són més pròximes al desencantament i la frustració (Atkinson i Kintrea, 2001; i Bauder, 2002).

Tant a Barcelona com a Milà, malgrat les diferències en el grau d'institucionalització del rol de les administracions públiques i dels actors socials ubicats als barris en el marc del re-escalament de les polítiques socials, s'aprecia com en ambdós contextos, els programes d'atenció a la població jove, especialment en l'àmbit de l'oci i del lleure, tendeixen a segregar als diferents perfils de joves. En el cas de Barcelona, la gestió municipal cada vegada més intensa, prioritza l'oferta de serveis i programes adreçats als joves *visibles*, mentre que no respon als interessos i necessitats dels joves *invisibles* i *desapercibidos*. Mentre que el model desenvolupat a Milà – protagonitzat principalment pels oratoris als barris estudiats- se adequa plenament als interessos i motivacions dels joves *bravi* i els joves *laboratori* (en menor mesura), però en canvi no resulta atractiu ni respon a les exigències dels joves *non bravi*. És en aquest punt quan seria interessant

Capítol 8. Conclusions

preguntar-se si part dels mecanismes a través dels que el barri poden contribuir a generar exclusió social són resultat del propi barri, o bé són conseqüències derivades d'elements extra-territorials com ara el disseny de les polítiques públiques, i elements extra-locales com són els processos de transformació social i urbana que tenen lloc a la ciutat.

Dit d'una altra manera, l'efecte barri pot considerar-se influent en els trajectes juvenils en tant en quan fa referència al sistema d'oportunitats més pròxim amb el que un jove pot comptar, així com un context de socialització i un mecanisme d'integració social. Però al barri, se l'han atribuït una sèrie d'efectes generadors d'exclusió social que no són creats pròpiament pel barri, sinó que són resultat d'elements i processos extra-territorials i extra-locales.

Els elements extra-territorials es refereixen a les conseqüències derivades de les polítiques públiques i els processos de transformació a la ciutat, que dificulten la integració d'aquests barris en el conjunt de la ciutat, així com també qüestionen el model de comunitat en aquests barris perifèrics – tradicionalment cohesionats internament, però relativament aïllats de la resta de la trama urbana-, aguditzant així la vulnerabilitat d'aquests barris i dels seus residents en el conjunt de la ciutat.

I els aspectes extra-locales es vinculen als elements com el re-escalament que també impacta sobre els joves, encara que no estigui present als barris, fent-ho mitjançant les institucions i mitjançant les accions i programes, els quals al coordinar-se de forma ineficaç generen efectes no desitjats com ara la segregació en el lleure, sumada a la segregació escolar i residencial. De manera que aquests efectes posen en qüestió els objectius i les finalitats d'aquest tipus d'iniciatives, que en la seva gran majoria pretenen lluitar contra l'exclusió social juvenil.

A més a més d'aquests mecanismes extra-territorials i extra-locales a través dels quals el barri pot contribuir a generar exclusió social, la intensitat i la forma en que l'efecte barri impacta sobre els joves i els seus trajectes juvenils depenen en gran mesura també de les estratègies que els joves desenvolupin com a guies de les seves interaccions amb les estructures d'oportunitats així com les institucions que les ofereixen tant dins com fora del barri. Per això, proposem que en els debats sobre l'efecte barri es tingui aquesta distinció, i que es s'aprofundís sobre ella.

Considerant tot això que venim explicant fins al moment, i continuant amb la línia plantejada per recents investigacions (Musterd et al., 2006; Anderson i Subramanian, 2006; Webber i Butler, 2007; i Arbaci i Rae (2010), considerem que és important tenir en compte la variable territori en l'anàlisi de la població jove, i en especial de l'exclusió social juvenil, posant l'accent a: 1). Els mecanismes extra-territorials i extra-locales mitjançant els quals el barri pot contribuir a generar

exclusió social, i la forma específica en que ho fa; 2). La coordinació entre nivells administratius en el moment d'implementació de polítiques i accions concretes en matèria de joventut; 3). En el rol que juguen les institucions locals, i en especial les institucions educatives i lúdiques; i,4). Les conseqüències derivades dels programes i serveis que ofereixen les institucions locals en aquests barris, amb la finalitat de prevenir l'estigmatització i la segregació. Així mateix, estimem oportú repensar el model d'atenció a la població jove, parant atenció a: a). Les polítiques de joventut; b). Potenciant la inclusió de les necessitats dels joves com a una part nuclear de les polítiques públiques; i c). Destacant la forma en que s'institucionalitza l'atenció a la població jove d'aquests barris (en relació a la forma en que es proporciona aquesta atenció, mitjançant quins recursos i com es legitimen).

És interessant complementar el tradicional model de l'Escola de Chicagop amb les aportacions neo-marxistes de Gans (1968) i Harvey (2007[1977]), i de treballs més recents com Paugam (2007) i Wacquant (2008 i 2009) que parteixen de la base que el barri no és una unitat urbana aïllada, sinó que està connectada amb els processos socioeconòmics locals, nacionals i transnacionals. És aquí on radica la importància de pensar mesures de regeneració urbana d'aquests barris que actuïn a nivell de barri, però que tinguin una forta vinculació amb projectes socials a nivell de districte i de ciutat. Treballant en aquesta doble escala barri-ciutat es podria ampliar el ventall d'oportunitats dels residents, trencar l'aïllament i les barreres mentals, oferir referents positius d'ascensió social, enriquir el capital social així com l'accés a diferents xarxes socials que siguin fonts d'oportunitats i mecanismes de col·laboració i participació ciutadana.

És a dir, es podria augmentar el grau de cohesió social interna al barri així com també el nivell d'integració d'aquest respecte al conjunt de la ciutat i de les oportunitats i recursos que aquesta presenta.

D'acord amb aquesta perspectiva, seria convenient dissenyar mitjançant un enfocament integrat, propostes que evitin enfocaments reduccionistes centrats exclusivament al barri obviant a la ciutat de la qual forma part, i no sensibles als efectes no desitjats que aquests poden suposar com són la segregació i l'estigmatització.

Així mateix, cal també d'una forta inversió paral·lela a aquestes accions de regeneració urbana en àmbits fonamentals per a la integració social juvenil com l'educació, la inserció laboral i els equipaments culturals per a l'ús creatiu del temps lliure, ja que aquests àmbits d'integració són, al mateix temps, alguns dels mecanismes a través dels quals el barri pot contribuir a generar processos d'exclusió social juvenil.

Considerem que seria interessant pensar un model d'atenció a la joventut que fos integral i altament coordinat entre administracions (estatal, regional i local) i sectors (educació, treball, oci,

Capítol 8. Conclusions

participació ...). D'aquesta manera, es oferirien respostes integrals a les necessitats juvenils, sense deixar esclatxes en què puguin desenvolupar processos de segregació i polarització social, els quals tendeixen a reproduir les desigualtats socials i augmentar riscos de marginació social entre determinats grups de joves.

Dit d'una altra manera, apostar per concentrar grans inversions i grans esforços en què les necessitats juvenils estiguin incorporades en les polítiques públiques generals (Patón, 2005), en lloc d'especialitzar cada vegada més les polítiques de joventut en àmbits com el treball, l'oci .... Pensem que si hi hagués una política eficaç i eficient d'ocupació laboral per al total de la població, ho seria també per a la joventut, per la qual cosa no seria necessària una política juvenil d'ocupació. El mateix succeiria amb d'altres àmbits clau de la integració social juvenil: educació, formació i oci.

Per finalitzar aquestes conclusions es farà referència a algunes vies que aquest treball planteja com a futures investigacions:

- Complementar la comparació afegint a l'anàlisi barris centrals de les ciutats, així com barris de diversos nivells socioeconòmics. Aquesta línia suposaria enriquir l'anàlisi realitzant un estudi de cas d'un grup reduït de joves d'una mateixa edat que resideixen en contextos socioeconòmicament diversos.
- Afegir a la comparació altre tipus de contextos, ja siguin altres països del sud d'Europa, o bé, països en els quals es desenvolupen altres models de benestar com és el cas dels països anglosaxons o nòrdics.
- En la mateixa línia, seria interessant ampliar l'estudi amb casos de barris pertanyents a ciutats mitjanes i / o petites. Per així analitzar si l'efecte barri, també té relació amb la mida de la ciutat i les seves dinàmiques o no.
- Acotar la franja d'edat analitzada, centrant-nos en subdivisions com: joves adolescents (16-17/18 anys), joves (18-20 anys) i joves adults (20-24 anys).
- Definir un grup de joves control, al qual se li realitza un seguiment i una anàlisi longitudinal, al llarg de diversos anys.
- Centrar l'anàlisi de la influència del barri en aspectes com les expectatives de futur i el capital social.
- Aprofundir en la hipòtesi que planteja que la reducció de l'efecte barri com a element generador d'exclusió social juvenil en els barris obrers perifèrics, passa per desenvolupar mesures protectores vinculades als mecanismes extra-locales i extra-territorials que aguditzen la influència negativa del barri sobre la qualitat i les oportunitats de vida dels seus residents.